

Т.Еңсегенұлы¹, С.Тоқболат²

¹ф.ғ.д., профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
(e-mail: tokbolat.ensegenuly@ayu.edu.kz)

²т.ғ.к., доцент, Тараз мемлекеттік педагогикалық университеті, Тараз, Қазақстан

Ясауи жолы, ол жасаған ілім

Андатпа

Мақалада Шығыс жұртшылығына ертеден танылған Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» атты қасиетті кітабына зерттеу жасалып, ғұламаның өмір жолы қоса қарастырылған. Мұнда көтерілген мәселе өте ауқымды, маңызы, идеясы күрделі болғандықтан бұл жұмысты тарихи-типологиялық, салыстырмалы және синтездік тұрғыда тексеру қажеттілігі қолға алынды. Сонымен қоса, зерттеу тақырыбының өзегі діни мәселе және содан өрістейтін Ясауи ілімі, оның өмірден алар орны жайында болғандықтан осы зерттеудің нысанасын, саяси-идеялық жолын айқын, анық көрсету үшін бірнеше тараушаға бөліп қарастырылған. Бірінші ретте, ұлы ғұламаның өмір жолы оның жасаған «Диуани хикмет» кітабымен қатар салыстырыла, тарихи негізде тереңдетіле сөз болды. Екінші Ясауи поэзиялық шығармасының жұмбақ құпиясы, ерекшелігі ашылды. Үшінші Қожа Ахмет Ясауи жасаған ілімнің туындау себебі, мәні, мақсаты, құндылығы, өміршеңдігі сараланып, ғылыми түйіндеулер жасалды. Төртінші, қасиетті «Диуани хикмет» кітабы – ислам дінінің негізін қалаған құран тектес екінші асыл мұра екендігі тұжырымдалды.

Кілт сөздер: Түркістан қаласы, Қожа Ахмет Ясауи ілімі, «Диуани хикмет» кітабы, түркілік дәстүр.

T. Ensegenuly¹, S. Tokbolat²

¹Prof. Dr. (e-mail: tokbolat.ensegenuly@ayu.edu.kz)

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

²PhD, Associate Professor, Taraz State Pedagogical University, Taraz, Kazakhstan

The Studies of Yasawi, the Path of Yasawi

Abstract

This article discusses research on Khoja Ahmed Yasawi and his Holy Book "Divani Hikmet" (Divine Wisdom) which is well-known in an ancient Eastern public. The raised issue is very big, important and because of the complexity of the idea, it is necessary to study this work in the historical-typological, comparative and synthesis aspects. Moreover, the subject of the study was devoted to a number of chapters in order to clearly show the subject of this work, the political and ideological path, the religious issue and the teachings of K.A.Yasawi. Firstly, the life of the great thinker was comparable with the book of "Divani Hikmet" as well as deepened on a historical basis. Secondly, the secrets and peculiarities of the poetic work of the poet K.A.Yasawi were revealed. Thirdly, the causes of doctrine, the essence, the purpose, the value, the viability of the doctrine of K.A.Yasawi were differentiated and composed the scientific summary. Fourth, the sacred book "Divani Hikmet" is considered as the second noble heritage of the Quran.

Key words: Turkestan city, the doctrine of K.A.Yasawi, the book «Divani Hikmet», Turkish tradition

1. Ғұлама туралы деректер мен тұжырымдар

Қожа Ахмет Ясауи баба жайлы ойлағанда сол ұлы тұлғамен байланысты, оны қоса есептегенде төрт тарихи дүние қабаттаса ойға келеді. Олар: Түркістан қаласы, ғұламаның өзі, ол жасаған «Диуани хикмет» кітабы және Қожа Ахмет Ясауи кешені. Сондықтан, бір жерден мұнартқан осы төрт рухани жұлдызды бір-бірінен ажыратпай қатар атау қажет-ақ.

Қазіргі уақыт қажеттілігіне орай көтеріліп отырған мәселеге сәйкес әуелі зерттеу жұмысын ірі тұлға Қ.А.Ясауидің ғұламалық өмір жолы мен оның «Диуани хикмет» кітабына қарай бұруға тура келеді. Өйткені, кешегі жетпіс жылдай дәуірлеген Кеңес үкіметі тұсында жалпы дінге, оны насихаттағандарға ешқандай кешірім жасалмай, аяусыз соққы берілді. Әсіресе, Коммунистік партияның органы атанған басылымдар бір ауыздан Қ.А. Ясауи жөнінде «Діншіл рухани ғұлама – ислам дініне жетік, кертартпалығы үстем ой-пікірдегі адам, діни медреседегі рухани мансап иесі. Олар ертеден-ақ ғылым негіздерін бұрмалап, «Диуани хикмет» тәрізді санаға қонымсыз шығармалар жазып, уағыз-насихат жүргізумен шұғылданды», – деп жазды. Сол бағыттағы саяси басылымдардың айтар сөздері де бір-бірінен айнымайтын жаттанды пікір болатын.

Сондай-ақ, дін негізінде жазылған жалпы еңбектер мен көркем шығармаларға да әлгіндей жан түршігерлік көзқарас қалыптасты. Міне, осындай себептердің салдарынан атақты ғұлама Қожа Ахмет Ясауи жөнінде жинақталған деректердің өзі ешкімнің қолы жетпейтін зынданға түсті. Бірақ, үлкен жүректі зиялы қауымдардың бірсыпырасы үнсіз жатпай, ол жөнінде мүмкіндік тауып, сөз қозғауға тырысты. Мысалы, түрік ғалымы М. Куприлзаде, орыстың шығысты зерттеушілері А.Н. Самойлович, Е.Э. Бертельс, А.К. Боровков, кейінірек өзбек әдебиетшілері Э.Р. Рүстемов, В.И. Захидов, қазақ ғалымдары Ә. Қоңыратбаев, Х. Сүйіншәлиев және басқалар негізінен бұл ақынның мұрасы жайлы әңгіме қозғады.

Ал сонау қиын-қыспақ кездері өзімізден шыққан ойшылдар М. Дулатов, Ж. Аймауытов, Ә. Марғұлан және басқалар Қожа Ахмет Ясауи өмірінен мәлімет жинап, мүмкіндік тапқандары мерзімді басылымдарда жариялады. Осындай жазылған еңбектерге, архивтік мәліметтерге сүйеніп әйгілі баба өмірі жайлы қысқаша ой, мәлімет, толғамдар білдіруге мүмкіндіктер болды. Бұл кезге дейін Қожа Ахмет

Ясауидің қай кезде дүниеге келіп, қашан қайтыс болғаны жөнінде әртүрлі жорамалдар айтылып келеді.

Негізгі ойды түйіндей білдіргенде, Ясауитануды алғашқылардың бірі болып толымды түрде зерттеген түрік ғалымы М.Ф.Куприлзаде Қожа Ахмет Ясауиді 120 жыл жасаған деген болжам білдіреді. Осы пікірді академик Гордлевский де айтты. Қазақтың белгілі жазушысы Ж.Аймауытов та халық аузындағы аңыздарға сүйене отырып, сол санға тоқталады. Бірақ, бұлар Ахмет Ясауидің қашан туғанын дәлелдеп көрсетпейді. Шетел ғалымдары, әсіресе, орыс зерттеушілері оның дүниеден қайтқан жылын шамамен айтумен шектелді.

Бұдан соң осы саланы арнайы зерттеген ғалымдарымыздың бірекеуінің жазғанына назар салайық. Профессор Ә.Қоңыратбаев: «Қожа Ахмет Ясауи Ибрагимұлы Ибн Махмұт (1104-1107) XII ғасырда Түркістан маңындағы Сайрам жерінде дүниеге келген көрнекті ақын», – дейді [1, 89 б.].

Ірі ғалым Х.Сүйіншәлиев: «Соңғы кезге дейін зерттеушілер Ахмет Ясауи 1167 жылы 63 жасында өлген деп келді. Бұл пікірді айтушылар ақынның өлеңдерінде кездесетін сөзіне сүйеніп айтады. Бұл жыр жолдарында Ясауи өлген себебін айтып отырған жоқ. Жер асты қылуатке кіру себебін білдіріп отыр. Ал, Ташкентте шыққан «Хикметтің» 1902 жылғы басылымында ол жетпіс үш жас ғұмыр сүрдім депті. Асылы осы пікір дұрыс. Біздіңше де Ясауи 1094 жылы туып, 1167 жылы өлген адам», – дейді [2, 115 б.].

Әдебиетші-ғалым М.Жармұхамедұлы Ясаудің қазақша шыққан жинағына жазған алғы сөзінде: «Ендеше ол қайтыс болды деген 1166-67 жылдар ақынның жер астына түскен 63 жасы болса керек. Осы жылды негізге алсақ, Қожа Ахмет 1103 жылы туған болады. Ұлы ақынның өзі айтқандай, жиырма жеті жаста пірді тапқаны да жөнге келеді. Сонда ол Ж.Хамаданиге 1130 жылы жолығып шәкірт болғаны анықталады. Дәл осы болжамға тоқталсақ, ойшыл ақын 1103 жылы туылып, 1228 жылы қайтыс болады», – дейді [3,10 б.].

Расында, үлкен ғұламаның «Диуани хикмет» атты кітабын оқып отырғанда біршама жәйттің сыры ашылады. Иманжанды ақын осы әйгілі шығармасындағы сегізінші хикметін:

Таң сәріде дүйсенбі күні жерге кірдім,
Мұстафаға қайғы тұтып кірдім міне.
Алпыс үште сүннет деді есітіп білдім,
Мұстафаға аза тұтып кірдім міне,—

деп бастап:

Бақыл айтып жер астына қадам қойдым,
Жарық дүниені талақ етіп хақты сүйдім,–

дейді [3, 34 б.]. Одан соң жиырма екінші хикметте:

Алпыс үште сүннеттерін бекем тұтып,
Естіп оқып жерге кірді бұл Қожа Ахмет.
Жер үстінде өлмес бұрын тірі өлдім,
Жарандардан пайда, көмек ала алмадым,
Жүз жиырма беске кірдім, еш нәрсе біле алмадым,–

деп жырлапты [3, 55 б.].

Құдайға шын құлшылық етіп, қолына құран ұстап, алланың ақ жолына құлаған, сөйтіп бұл дүниенің жағымсыз, жалған әрекетінен шошынған, содан жиіркене безініп, сондайларды көргісі келмей көрге кірген кемеңгер Қожа Ахмет Ясауидің бұл жырында жалған сөйлеуі мүмкін емес. Сондықтан зерттеушілердің көпшілігі жазғандай, Ахмет Ясауидің көз жұмған уақыты санап жүрген 1166-1167 жыл (хижрамен 562 жыл) – оның құдайға құлшылық етіп өз еркімен көрге, қылуатке түскен кезі.

Ұлы ғұламаның есіміне қоса Ясауи деп аталуының өзіндік сыры бар. Туғаннан ерекше зерек етіп жаратылған Ахмет жастайынан-ақ сол алғыр, ақылдылығымен ата-анасын сүйсіндіріп, өзін олардың ілгері жетелеуіне мәжбүр еткен. Ол өз жырында жазғандай, бүлдіршін кезінен бастап ежелден даңқы шыққан, үлкен мәдениет, сауда орталығы – бүгінгі Түркістан қаласына келіп тұрады. Кейде Ясыны – ауыл, елді мекен, белгілі бір төбе, қалашық деп атаушылар да бар. Осы Түркістан қаласы ежелгі дәуірде Шавғар, X-XI ғасырлар тұсында Ясы, кейін, XIV ғасырдан бері қарай Түркістан қаласы деп аталған. Сондықтан оны бөтен орындармен шатастырудың қажеті шамалы.

Ахмет әуелде от басында әкесі Ибрагимнен мұсылманша сауат ашып, кейін ірі ғұлама Арыстан Бабтан білім, тәрбие алады. Оның сауатының жетіліп, ой-өрісінің кеңейіп, қаршадайынан өзінің өмірлік жолын табуына сол әйгілі ата – Арыстан Баб күшті әсер еткен. Бұл пікірге Ахмет Ясауи ақынның «Диуани Хикмет» атты шығармасындағы:

Жеті жаста Арыстан Бабқа қылдым салам,
Мұстафаның аманатын бер деп маған.

Сол мезетте мың бір зікір еттім тама,
Нәпсім тыйып, Аллаға бет бұрдым міне,–

деген жыр жолары дәлел [3, 19 б]. Ұлы баба ата-анасынан ерте айрылады. Содан кейін ол Түркістан қаласындағы апасының қолына келіп тұрады. Оның бұл ескі ірі қалаға бет бұруына басты себептің бірі осы болса керек. Ахмет Ясауи білімін толықтыра түсу үшін сол кездегі үлкен мәдениет, өнер орталығы Бұқара қаласына барып, сондағы атақты Ж.Хамаданидің діни медресесінде оқиды.

Бұл бағыттағы бірсыпыра зерттеу еңбектерде Қожа Ахмет Ясауи Шығыстың байырғы қалаларын аралап, білім, ғылыммен қаныға сусындаған деген болжамдар айтады. Негізінде, бұл сөзде шындық бар. Өйткені, сол дәуірлерде білім іздеп, үлкен қалаларда оқу кәдімгі дәстүрге айналған.

Өз топшылауымызша да Қожа Ахмет Ясауи аласапыран өмірге қайран қалып, қамығып, оның зұлымдық, жауыздық мерезіне ем іздеп, оған қарсы күресудің жолын қарастырып, бұл бағытта дінге көбірек арқа сүйеп талай елді шарлаған. Бұған Ахмет Ясауи ақынның он тоғызыншы хикметінде:

Уа, дариға, не істеймін ғаріптікке,
Ғаріптікте кезбе боп қалдым міне.
Хорасан, Шам уа Ғираққа ниет қылып,
Ғаріптіктің көп қадірін білдім міне.
Не келсе де көреміз бір құдайдан,
Жүсіпті айырып еді ол Қынғаннан.
Туған жерім қасиетті Түркістаннан,
Бауырымды тасқа ұрып келдім міне, –

дегені айғақ [3, 52 б]. Осы келтірілген өлең шумақтарынан байқағанымыздай, діншіл ақын өзінің ғұмырындағы екі жол – өмірбаяндық жол мен рухани жолын «Диани хикмет» атты даналық кітабының өн бойына өлеңмен кіріктіре өріп жіберген. Айтпақ ой түйіні – ойшыл ақын Қожа Ахмет Ясауи Сыр бойында туып, осында, Түркістан қаласында қайтыс болған. Әрине, оны ислам дініне қарай тура тәрбиелеген сол кездегі Орта Азиядағы тарихи-әлеуметтік жағдай, әсіресе, ислам дінін насихаттаушылар екені белгілі.

2. Ақын шығармасының құпиясы

Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» атты кітабы ислам дінін мойындаушыларға Мұхаммед жасаған Құраннан кейінгі даналық шығарманың нақ өзі ретінде танылған. Расында, «Диуани хикмет» шығармасы – ғибрат, үгіт, ақыл-парасат, білім-ғылым, өнер, философияны бойына сіңіріп, соны жыр жолдарымен жұмарлап айтып тұрған құнды еңбек. Сондықтан, мына қасиетті кітаптың жұмбақ құпиясын танып білудің жолы жұртқа айқынырақ болуы үшін осы шығарманың ішкі құпиясына, әр хикметтің негізгі мазмұнына аз-кем тоқталып өтейік.

«Диуани хикмет» кітабы, ақиқатында, екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім – ғұмырнама. Онда, негізінен Ұлы баба Қожа Ахмет Ясауидің бүлдіршін шағынан жер астына, үмбеттік, сүннеттік жолмен қылуатке түскенге дейінгі өмірін жырға қосып баяндайды. Екінші бөлім – мұсылмандық дін, шарифат, имангершілік, надандық, зұлымдық жайлы және екі дүниенің болмысы туралы толғау-жырлардан тұрады. Бұған зейін жеткізу үшін дәлел келтірейік. «Диуани хикмет» кітабындағы бірінші және екінші хикметте Ахмет Ясауи осы кітапты жазудағы мақсатын айта келіп, өзі туралы:

Төрт жасымда хақ Мұстафа берді құрма,
Жол көрсеттім, адасқанды салдым жолға.
Сегізімде сегіз жақтан жол ашылды,
Хикмет айт деп басыма нұр шашылды,–

дейді [3, 23 б]. Бұл өлең жолдарынан оның жастайынан осы дін жолында тәрбиеленіп, сегіз жасынан-ақ өлең шығаруға бет бұрғанын байқаймыз. Олай болса «Диуани хикмет» кітабынан бұрын да талантты тұлға бірталай жыр толғаған болуы керек.

Даналық кітаптағы үшінші хикметте тағы да өмір жолы туралы ақын:

Он алтымда барлық аруақ үлес берді,
Он жетімде Түркістанда тұрдым міне,
Он сегізімде шілтенменен шарап іштім,–

десе төртінші хикметте:

Мен жиырма екі жаста толысып жігіт болдым,
Жиырма алты жасымда сауда қылдым.

Жиыма жеті жаста пірді таптым,
Отыз жаста отқа қақтап күйдіреді,
Күллі әулие жиналып дүниеқорлықты қойдырды, –

дейді [3, 25-26 б]. Мұндайда еске салатын нәрсе, Ахмет ақын осы кітабында өз ішкі ниетін білдіру барысында «шарап іштім» деген сөзді жыр толғау барысында едәуір қолданады. Осы сөзден сабақтай ой суыртпақтаудың әсерінен кейбір зерттеушілер бұл бабаны кезінде шарап ішкен деген байлам жасап жүр. Мұнысы, меніңше, жеңіл тұжырым жасағандық. Ол пенде болған деп қисынсыз нәрсені оған жапсыру ретсіз.

Құдай жолына жан-тәнімен түсіп, онымен ол дүниеде болса да дидарласуды армандаған Ясауи баба осы сөз арқылы имангершілік, рахым, алла нұрына, оның шапағатына ептеп жақындай түскенін бейнелеп көрсетіп отырған тәрізді. Мұндай теңеулер өмірде кездеседі. Мысалға, бір-біріне ғашық жандар «махаббат шарабын сімірдім» дейді. Ясауи де сол дін тағылымына ғашықтығын білдіріп отыр. Мәселен, ақынның «Он сегізімде шілтеннен шарап іштім» дегені әлгі мағынаны танытады. Осы даналық кітабындағы бесінші хикметте:

Отыз бірде Қыдыр бабам шарап ішірді,
Көңілімнен әзәзілімді қақ қашырды.
Отыз бесте мешіт көріп, дәурен сүрдім,
Шәкірттерге ғашық дүкенін шексіз құрдым,–

депті ақын [3, 27-28 б]. Ұлы бабаның бұл ғұмырнамасына үңіле қарасақ, оның отыздың ортасына жеткенде елге танылған, жан-жақты оқып жетілген ұлағатты ұстаз болғанын аңғарамыз. Одан әрі ақын кітабындағы жетінші хикметінде:

Елу екі жаста кештім мүлік-малдан,
Елу төртте жан дүнием зар жылайды,
Ғылым-білім майданында бас айналды.
Алпыс үште хабар келді: құлым жерге кір деген,–

деп жырлайды [3, 32-33 б]. Мұнан кейінгі сегізінші хикметте ақын жаратушыға табынып жер астына түскенін, онда алпыс күн, алпыс түнде бір-бір реттен тағам татып, құдайға басын шұлғып, намаз оқығанын айтып:

Жер астында қорлық көрдім көп машақат,
Төсек, жастық тастан қылдым, шектім мехнат.
Машақат тартпайынша пайғамбардың жүзі қайда,
Қызмет қылмай бос қиял бермес пайда,—

дейді [3, 35 б]. Міне, Ұлы баба жарық дүниедегі және жер астындағы ғұмырын осылай баяндайды. Тағы еске саларымыз, жоғарыда келтірілген үшінші хикметте: «Он алтымда барлық аруақ үлес берді», – деп жазылған [3, 25 б]. Аруаққа табыну көне түркілердің Тәңірлік дінінде бар. Ислам дінінде аруаққа табынбағаны анық сияқты, байқаған дұрыс.

«Диуани хикмет» кітабындағы екінші бөлімге жатқызылған хикметтердің мәні, мағынасы, ұсынбақ идеясы алдыңғы аталған хикметтерден едәуір күрделілеу, ойлы, философиялық толғамдарға жақынырақ құрылған шығармалар деуге болады. Бұл бөлімдегі хикметтерді, әсіресе, құран, дін шарифаттары, өмір заңдылықтары, әділет пен арамдық жайлы жырларды Ахмет Ясауи ақын үлкен ақыл, сезіммен, ойшылдық тебіреніспен жазғаны анық білінеді. Осындай ерекшеліктеріне қарап кітаптың екінші бөліміне жататын хикметтерді Ахмет Ясауи тоқтасқан, кемеліне жеткен шағында шығарған деген тұжырым жасауға негіз бар. Мысалға, кітаптағы оныншы хикмет:

Білгейсің бұл дүние барша елден өтер,
Малға да сенбе бір күні қолдан кетер,—

деген ғибраттық толғаныс жырымен басталады [3, 38 б]. Ойшыл ақын Ясауи өзінің он бесінші хикметінде адамгершілікке жат қылық жайында айту барысында:

Наданменен өткен өмірің дозақ болар,
Надан барса дозақ та одан қашар.
Наданменен дозаққа қылма сапар,
Наданменен қазан айындай солдым міне,—

дейді [3, 46 б]. Мұндай ойсыздарға тән тобырлық, жаман қылықтар туралы Ясауидің мына сөзінен асырып айту мүмкін емес шығар. Сол тәрізді ақын құдайға құлшылық жасау жайлы айта келіп:

Бұл жолдардың азабы: қайғы, мехнат,
Мехнат тартып жапа шеккен көрер рахат,—

деген тұжырыммен жаратушыға шын жалбарынып, еңбек, игі әрекет еткен әрбір пенденің мәртебесі барлық уақытта биік болатынын танытады [3, 74 б]. Осындай ойлы, өмірде тозбайтын жыр шумақтары бұл кітапта молынан кездеседі. Бұл бағыттағы пікірімізді жинақтай білдірсек, Ахмет Ясауи бабаның даналық кітабындағы хикметтер өмірдің келелі, зәру салаларының сырын ашуға арналып жазылған.

Әрине, соның ішінде дінді, шариғатты насихаттауға, солардың игі болмысын түсіндіруге арналған хикметтер көп-ақ. Мысалға, осы жырмен жазылған көлемді еңбектегі 29-33, 37-хикметтер және елу жетінші хикметтен бастап 69 хикметтер түгелдей дінді насихаттауға арналған.

Сол сияқты кітаптағы 16-хикметтен бастап 30-шы және 33-хикметтер бір аллаға сыйынудың мәнін түсіндіреді. 23 және 31 мен 35 аралығындағы хикметтер – Мұхаммедті, оның ізбасарларын мадақтауға құрылған. Ал, 36-хикметтен бастап алпыс тоғызға дейінгі хикметтерде дәруіштікті, о дүниені марапаттап жырлаған.

Сол секілді 11, 14, 15, 31, 67-хикметтерде надандық, дүниеқұмарлық, залымдық, нәпсіқұмарлық жайлы сөз қозғалады. Сосын, 28-хикметте заман жайлы, 49-хикметте ұрмақ туралы айтылған, елуінші хикметте пейіш пен дозактың айтысы берілген. Кітаптағы өзге хикметтер де өмірдің өзекті саласын қамтыған тәлім-тәрбиеге құрылған жырлар. Бұл негіздерге сүйене отырып, мына қасиетті шығарманың құрылысын әрі қарай талдасақ: дін, шариғат жайлы жырлар, Мұхаммед және оның ізбасарлары туралы жырлар, дәруіштік, ғаріптік, адалдық, екі дүние келбеті, сопылық, имангершілік, нәпсі, жағымсыз қылық жайлы жырлар деп бірнеше топқа бөлуге болады. Осы пікіріміздің айқындылығына көз жеткізу үшін ақын Ясауидің қасиетті жыр кітабына үңілейік. Мысалға, ол дін, шариғат жайлы ой толғай келіп:

Ғалым сол дүр: намаз оқып, бой ұсынса,
Хақтан қорқып ақыреттің қамын жесе,—

дейді [3, 69-б]. Ғұлама бүкіл әлемнің иесі бір ғана жаратушы екеніне жұрттың көзін жеткізеді. Қожа Ахмет Ясауи баба мұсылман пайғамбарының ғажайып, құдіреттілігін, кереметтілігін, әсерлі іс-әрекетін жырға қосу барысында:

Мұхаммедті білсеңіз бейне сұңқар,
Хадиша оны көріп болыпты зар.

Көріңіздер құданың тапқан жүйесін,
Мұхаммед баққан екен оның түйесін,–

деп пайғамбар өмір тарихынан сығымдап мәлімет беріп өтеді [3, 93 б]. Ясауи ақын осындай бағытта Мұхаммедтің серіктестері Әбубәкір, Сыдық, Расул, Оспандарды еске түсіріп, кітаптағы 51-55-хикметтерді соларға арнаған.

Ақын дүниені бүлдіретін екіжүзді, алаяқ, арсыз арамзалар туралы ашына сөйлейді. Оған Қожа Ахметтің:

Үміт қылма надандардан қадірің білмес,
Қараңғыда бірге жүрсең жолға салмас.
Мойныға бұршақ салсаң қолыңды алмас,
Надандардан күдер үзіп келдім міне.
Дүние үшін бір-біріне қылмас шафхат,
Залымдарға тұтқын болып өлдім, міне,–

деген өлең шумақтары дәлел [3, 41-43 б]. Ол алды-артын ойламайтын ұшқалақ, бура желісті, нәпсіқұмарларға жиіркене қарап:

Нәпсісі ұлық, шарифаты бұзық әкім білме,
Жатса-тұрса шайтанмен бірге болар.
Нәпсіні теп, нәпсіні теп, әй пәтшағар,–

деп оларға мінін көрсетіп, адамгершілікке шақырады [3, 73-89 б.]. Ойшыл Ахмет Ясауи алысты болжап, тереңнен ойлайтынының нәтижесінде заман жайлы толғанып, кейбіреулердің кертартпа қасиет кейпін дәлелдеп көрсеткен. Оған ақынның:

Үлкен, кіші адамдардан әдеп кетті,
Қыз, келіншек, нәзік жаннан ұят кетті.
Пара алған әкімдер – арамдықпен жүргендер,
Өз бармағын өзі шайнап өкінішпен қалады,–

деген өлең жолдары куә [3, 61-87 б]. Ясауи әлгіндей сұмдық жәйттерді айтады да оның ақыры қайда апарып соқтыратынын:

Заман ақыр болғанда ақыл кеткей,
Адамзат бірін-бірі түтіп жегей.
Дүние үшін иман, ислам дінін сатқай,
Ақылдыларға бұл сөзді айтқым келер,–

деп білдіріп, есті жұртты сондайға қарсы күресуге ымдайды [3, 111 б]. Міне, ойшыл ақын поэзиясындағы осы аталған ерекшеліктерге сүйене отырып біз, Қожа Ахмет – ислам дінінің жыршысы, Қожа Ахмет Ясауи – замана насихатшысы, Қожа Ахмет – шындықты жоқтаушы, Қожа Ахмет – шарифат жыршысы, Қожа Ахмет – қанағатшылдықты толғаған ақын, Қожа Ахмет – ғибрат айтушы ақын деп даралап айтуымызға толық мүмкіндік бар. Осындай қасиетті мұраларға кезінде Кеңес үкіметі жақтырмай қарады. Оған ғалым Р.Бердібайдың: «Діни кітаптарды жинау былай тұрсын, олардың көзін жоғалту әдеттегі іске айналды», – деген сөзі дәлел [7]. Ал Н.Келімбетов «Диуани хикмет» кітабын: «Ізгілікке жетелейтін құдіретті күш» [8, 231 б], – деді.

Қожа Ахмет Ясауи жасаған ілім

Түркі тілдес халықтардың орта ғасырдағы аса көрнекті ғұламасы, ақын Қожа Ахмет Ясауи жайлы сөз қозғағанда: дін уағзын жырлаған сопылық-миститикалық әдебиеттің ірі өкілі, «Ясауия» деп аталынатын сондай ағымның негізін қалаушы деп тұғырып, таптап айтатын сөздер үздіксіз естіліп келді. Осы пікір дұрыс па? Бұған өзімізше жауап беру үшін Қожа Ахмет бабаның атын ұзаққа сақтаған «Диуани хикмет» атты кітабын ол неге жазғанына ептеп болжау жасайық.

Әділінде, біздің солай ой толғауымызға сол даналық кітаптың өзі тікелей әсер етті. Имангершілік тағылымдарын ана сүтімен бірге татқан Қожа Ахмет Ясауи кейін мұсылманша оқып білім, ілім алған соң жан дүниесі кіршіксіз таза, пәк ниетті азамат болып қалыптасты. Ол оң мен солын айырған кезден бастап-ақ сол өмірдегі қорлық, зорлық, үстемдікті, қатыгездікті көріп шошынып, еріксіз ой теңізіне шомылады. Сөйтіп оның осы даналық кітапты жазуына өз кезіндегі заманның кедірлі-бұдырлы, кесапатты келбеті тікелей әсер етті. Бұған ойшыл адамның көңіл сыры төгілген – «Диуани хикмет» кітабындағы:

Уа, дариға жақсының бәрі жылап өтті,
Анасынан туа сала қайғы жұтты,–

деген жыр жолдары нақты дәлел бола алады [3, 111 б]. Расында, ойшыл ақын өз дәуіріндегі және болашақтағы да әділет пен зұлымдықтың арпалысын осы көлемді шығармасындағы елуінші хикметте:

Бейіш, тозақ таласар, таласуда мағына бар,
Дозақ айтар: мен артық, сараң құлдар менде бар.
Сараңдардың бойында отты шынжыр кісен бар,
Бейіш айтты: мен артық пайғамбарлар менде бар,
Пайғамбарлар алдында қаусар, хоры нөкер бар.
Дозақ айтар: мен артық, залым құлдар менде бар,
Залымдарға беруге заһар менен у да бар,—

деп образды түрде бейнелеп көрсетеді [3, 91 б]. Сондай-ақ ақын кеудесін өрттей лапылдап күйдірген бұл дүниенің көксұр дидарын осы туындысында:

Ел, дүние, халқымызда қайырым жоқ,
Патша менен уәзірлерде әділет жоқ.
Дәруіштердің дұғасында қасиет жоқ,
Түрлі бәле халық үстіне жауды достар,—

деп тебірене толғанады [3, 62 б]. Тіршіліктегі мынандай әділетсіздіктен қатты қапаланып, шошынған ақын:

Жер астына қашып кірдім надандардан,
Қолым жайып дұға тілеймін жомарттардан,—

деп шын сырын білдіріп, «Диуани хикмет» кітабын жазуға кіріскен [3, 47 б]. Сөйтіп, биік парасатты, дана кейіпті Қожа Ахмет Ясауи адамзат арасындағы теңсіздікті болдырмайтын, бір-бірін қанамай, тыныштықта, сыйластықта өмір сүретін жолды ойлап тапты. Арамдық, пасықтық, жауыздық қайдан туындайды? Қожа Ахмет Ясауи баба сол күрделі мәселенің сырын да ойлап ашып, оны жазатын емді де ұсынды.

Расында адамды бір-бірімен ащылыстыратын, араздастыратын, жауластыратын не? Ол – мал-мүлік, байлық, дүниеқұмарлық екен. Сол қу дүние үшін, баю үшін, мансап үшін адам бір-бірімен қырлысады, жауыздыққа барады. Демек, сол байлық, мансапқа құмарлықты кілт тоқтататын не? Ол – дін, шарифат, жаратушы Алла жолы. Мұсылман дінінде тек имангершілікті ғана қалаған, қылдай қиянатқа бармайтын тақуа адам құдайдың құлы атанады.

Сол көкейіндегі кемеңгерлік ойын адамзатқа жеткізіп, жер бетінде теңдік орнатудың жолын көрсету үшін Қожа Ахмет қасиетті асыл мұра – Құранға сүйене отырып, тың жаңалық әкелген ғаламат еңбек – «Диуани хикмет» кітабын жазды. Бәлкім маркстік-лениндік идеядағы

«Барлық елдердің пролетарлары, бірігіңдер!» деген басты түйінді шешім осындай шығармалардан алынған шығар.

Ұлы баба бұл даналық шығарманы жазғанда ислам діні шариғаты шарттарын, пайғамбар кітабын басты сүйеніш етіп, соны қоса насихаттағанын осы туындысының соңында:

Менің хикметтерім Алладан пәрмен,
Оқып ұққанға бар мағынасы: Құран,—

деп білдіреді [3, 112 б]. Ақын Қожа Ахмет Ясауи бұл шығармасы арқылы ислам діні идеясын және адамзатқа ортақ әділет, тазалық, адалдық, имангершілік қағидаларын ғылыми тұрғыда әрі қарай өрістете дамытты. Оған ақынның осы шығармасындағы:

Шариғаттың шапанын кимейінше,
Тарихаттың пырағына мінбейінше,
Ой әлеміне беріліп батпайынша,
Хақиқаттың майданына кіріп болмас,—

деген жыр шумақтары дәлел [4, 74 б.; 115 б]. Осы кітаптағы ақын ұсынған теориялық тұрғыдағы қағидалар: мағрифат – білім, ғылым; шариғат – ислам дінінің жолы, заңы; тарихат – сопылық жол; хақиқат – құдайға ғашықтықпен құлшылық ету деген мағынаны білдіреді. Дана баба осы айтылған қағидаларды бір-бірімен ұштастыра жүргізгенде ғана көздеген мақсатқа жетуге мүмкіндік туатынын мәлімдейді. Бұл кітаптың сондай даналық, болжау ойлардың жиынтығы екеніне тағы бір дәлел мынау. Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» кітабындағы бірінші хикмет:

«Бісміллә» деп баян еттім хикмет айтып,
Шәкірттерге дүр мен гауһар шашты, міне.
Жанды жалдап, қайғы шегіп, қандар жұтып,
Мен «Дәптер сәни» сөзін аштым, міне,—

деген алғашқы өлең шумағымен басталады [3, 17 б]. Бұл өлең жолындағы «Дәптер сәни» сөзі – екінші дәптер деген мағынаны нақты танытады. Осы сөз төңірегінде бірталай талас пікірлер айтылып келеді. Турасына көшкенде, Қожа Ахмет Ясауи бұл еңбегін – ислам дінінің негізін қалаған аса құдіретті – Құран Кәрім кітабынан кейінгі сол бағыттағы екінші қасиетті асыл мұра деп есептеген. Бұл да оның өзінен бұрынғы ұлылықты мойындап, ретін сақтаған, солай болуын атап

көрсеткен көреген әрі ойшылдығының белгісі. Бұдан туар тұжырым: данышпан бабаның «Диуани хикмет» атты кітабы – Сыр бойында жазылған екінші Құран.

Сөйтіп, Қожа Ахмет Ясауи табиғат сыйлаған дарындылығының, даналығының арқасында ислам діні негізіне сүйене отырып, оны кең көлемде өрістетуге сүбелі үлес қосатын жаңа, құнды еңбек жазып, ислам дінінің маңызын, мәртебесін ел-жұрт сүйсінетіндей етіп биіктетті. Қожа Ахмет Ясауи баба ислам дінін тануда тың ғылыми арналар енгізумен қатар, мұсылман діні шарифаттарын, идеологиясын тұтастай сақтап, оған өзіндік соны үлестерін қосты. Ол араб әрпімен, түркі тілмен, жұртты еліктірер поэзия үнімен әуезге орап жырлаған, сол бағытта жаңаша жол салған ғұлама ақын.

Ясауи кітабының нұры

Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» атты жыр кітабы ислам әлемі әдебиетіне игі леп әкелді деп батыл айту қажет-ақ. Әрине, құдіретті құран кітабы әуелден мақаммен айтуға бейімделіп жасалынғандықтан, құран – арабтардың ежелгі әдеби ескерткіштерінің бірі болып қабылданды. Сол көне дәуірдің өзінде ислам діні енді құрыла бастаған тұста-ақ араб жұртын билеген халифалар ұстаған сарай ақындары дінді, Мұхаммедті мадақтап жырлар шығарды. Бірақ, мынадай тұтастық көлемде дін бағытында жыр кітабы туған жоқ еді. Сондықтан, Ахмет бабаның бұл қасиетті кітабынан мұсылман халқы ақындарының көбісі тәлім алып, соған сүйеніп өз шығармаларын жасады.

Сол тәрізді, бұл кітап қазақ әдебиетіне, әсіресе, халқымыздың жыраулық поэзиясына, кеңес дәуіріне дейінгі барлық мәдениетімізге зор ықпалын тигізеді. Соның ішінде Сыр бойы ақын-жырауларының шығармашылығына кәдімгідей едәуір ықпалы тигені анық. Оның өзіндік себебі бар. Бүгінде «Диуани хикмет» кітабының Қазан, Стамбул, Ташкент нұсқалары бар. Ал Сыр бойында осы қасиетті кітаптың бірнеше ежелгі нұсқасы сақталғаны байқалды. Өйткені, осы шығарманы оқуға кеңес дәуірінде қатаң тиым салынды. Саясат қылышынан зәрезап болған жұртшылық оны жасырын түрде көшіріп оқыды.

Мәселен, үлкен ақын Асқар Тоқмағамбетов дүниеден қайтарынан екі-үш жыл бұрын, сексенінші жылдың басында Қожа Ахмет Ясауи бабаның осы кітабының арабша жазылған нұсқасын қолына түсіріп, ол

кісі көп еңбектеніп, бұрынғы жыр үлгісі қалпында қазақшаға аударды. Бірақ оны жариялауға шамасы да келмеді, батылдығы да жетпеді. Қазір сол даналық кітаптың аудармасы Асқар Тоқмағамбетовтың Қызылордадағы үйінде сақтаулы тұр. Қожа Ахмет Ясауидің әлгі қасиетті кітабының арабша нұсқасының бір данасы бұрынырақ облысты басқарған, Қызылордада тұрған бір кісінің қолында болған.

Мұндай деректерді келтіруіміздің мәнісі – «Диуани хикмет» кітабы ежелден Сыр бойына тарап, бірден-бірге көшіріліп келген. Бұл шығарманы солай көшірушілердің көбісі мұсылманша сауатты молдалар, ақын-жазушылар болған. Сондықтан, бұл өңір шайырларының бәрі дерлік сол қасиетті кітаптан тәлім алды. Мысалға, қазақ ақындары арасындағы жыр сеңгірлерінің бірі – Балқы Базардың «Дүние кудым» деген толғауындағы:

Опасы жоқ бұл дүние,
Түспеді қолға қуғанмен.
Дүние – киік, адам – ит.
Қуа-қуа інденіп,
Бізден бұрын өтіпті.
Екі етегін түрініп,
Иманын тілеп жүгірген.
Хақ дегенде еміреніп,
Ғайып ерен қырық шілтен
Шылауында екен олардың
Жұмыла әулие күңіреніп,–

деген жыр жолдары [4, 39 б] Ахмет Ясауидің даналық кітабындағы:

Дүние боқ соңынан итше жорыттым,
Іздеп оны артынан күн-түн кудым.
Әмірін тұтпай хақ жолына көзім жұмдым,
Қайда барам, ә достар, қайтем міне!
Дүние қоңыз мал жиғанды көзбен көрдім.
Өлер кезде қалайсың деп жақын келдім,
Шайтан айтты: иманыңа қолың салдым,–

деген өлең шумақтарымен туыстас екені сөзсіз [3, 45-66 б]. Тағы бір байқағанымыз – екі ақынның да өлеңдерінің жасалу жолдары өте ұқсас, өз аттарынан баяндайды. Екі ақын да білдірмек ойын түйіндегенде өз шешімін айтады. Екі ақында да жыр сарыны мұңлы әрі мақаммен толғауды тілеп тұр.

Қожа Ахмет бабаның осы кітабындағы барлық хикметтер Құрандағыдай әдейі мақаммен айтуға негізделіп жасалынған. Балқы Базардың жасаған туындыларының көбісі де тыңдаушы көңілін тербетер мақамға бейімделіп шығарылған. Мысалға, Балқы Базардың «Дүниенің опасызын көрдім көзбен» деген туындысындағы:

Дүние, зат екенсің іштен туған,
Жігіттің жоқ ақылы сені қуған.
Келгенде әр жасыма әр түрленттің,
Өткіздің бір басымды неше сыннан.
Дүниенің опасызын көрдім көзбен,
Сенбеуші ем опасыз деп айтқан сөзден,—

деп басталатын өлең шумақтары [4, 70 б], сондай-ақ, осы ақынның «Сұм дүние» атты толғауындағы:

Әлеуметтер, құлақ сал,
Мына пәни дүниеден —
Хан өлмейді дер едім:
Аранға түскен аюдай,
Күйі қатты жараған,
Солардан өткен сұм дүние,—

деген жыр жолдары [4, 74 б], мұнымен қоса Балқы ақынның «Әр кемелге бір сауал» деген шығармасындағы:

Менменсіген ер жігіт —
Талайды сөйтіп басынған.
Өлшеулі демі біткенде,
Ажалдың оғы жеткенде
Жанды жерден қадалған
Бір жалғыз оққа кез болар,—

деп жалғасатын жыр шумақтары [4, 36 б] Қожа Ахмет Ясауи ата кітабындағы:

Дүниені менікі дегендер — жаһан малын алғандар,
Құзғын құстай арамға белшесінен батқандар.
Сопыларға хақ рахметі болар жуық,
Сопылардың көңілі сынық, көзі жасты.
Менмендердің дозақтағы халі мүшкіл,—

деген жыр жолдарымен етене сабақтас екенін танимыз [3, 36 б].

Қожа Ахмет Ясауи адам жасының ілгері өсу барысындағы өзіндік ерекшелігін көрсетіп, оны өмірмен сабақтастырып жырлаған алғашқы ақынның бірі. Осы дәстүр қазақ поэзиясында да, соның ішінде Сыр бойы ақын жыраулары шығармаларында да шынайы жалғасын тапқан. Мәселен, Балқы Базар шығармасындағы:

Қаншама халық басқарған хан болсаң да,
Шат болып шалықтауың жиырма-отызбен.
Қырықта қылау түсіп тұтығарсың,
Мысалы өрмектей-ақ ауған жүзден.
Елуге жетсе жасың абайларсың,
Тұрғандай таразыны басып безбен,—

деп басталатын толғау өлең ақын Ясауидің «Диуани хикмет» кітабындағы:

Мен жиырма екі жаста толысып жігіт болдым,
Шипа болып, шын дертке дауа болдым.
Жалған ғашық пен шын ғашыққа куә болдым,
Сол себеппен хаққа сиынып келдім міне,
Көзімді жұмып ашқанша жетті алпыс,—

деген өлең жолдарынан бастау алғаны белгілі [3, 25-33 б]. Осындай дәстүрлі жалғастықты Базар ақынның көлемді шығармаларынан да табуға болады. Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикмет» кітабы Сыр бойының сүлейлері Қарасақал Ерімбет, Дүр Оңғар, Бұдабай Қабылұлы, Ешнияз сал, Кете Жүсіп, Шораяқтың Омары, Тұрмағамбет Ізтілеуұлы, Рахмет Мәзіқожаұлы тағы басқа да ақын-жыраулардың шығармашылығына елеулі әсер еткені байқалады.

Мысалға, Қарасақал Ерімбет, әсіресе, көлемді шығармаларының бәрін жазарда «Ұлығы Түркістанның Қожа Ахмет» деп, соған әуелі сиынып алып барып бастаған [5, 487-папка]. Сол сияқты оның «Сәдуақас Сақи» дастанындағы:

Малыңнан зекет, бастан пітір,
Бай болып келсе шамаң Қаббаға тарт.
Үйретті осылайша ақ пайғамбар,
Ашатқа түсіндірген төрт шарифат,—

деген өлең шумағы [5, 487-папка, 8-дәптер] «Диуани хикмет» кітабындағы 69-хикметпен үндесіп жатыр [3, 109 б]. Шораяқтың Омары «Өмір мен өлім айқасты» деген жырында:

Келдің де айрылмадың кесел мұнар,
Соншама айрылмастай менде нең бар?!
Он жеті ай от басында бақтым сені,
Ретің келген жоқ па жағдай тыңдар,—

деп бастап, адалдық, әділетсіздік жайлы ой толғайды [6, 106 б]. Осы туынды Қожа Амет Ясауидің 36, 37-хикметтерімен үндесіп жатыр [3, 74-б]. Ясауи хикметімен өзектес халық мұраларын жинауда фольклоршы Ә.Қайнарбаев елеулі еңбек сіңіргенін атап айту керек [9, 1-9 дәптер]. Бүгінгі уақытта Қожа Ахмет Ясауи бабамыздың өмірі, оның «Диуани хикмет» еңбегінің тілі мен оның лексикалық, морфологиялық, синтаксистік құрылысындағы ерекшеліктер туралы зерттеулер тек қазақ тілінде ғана емес, әлемдік тіл білімінде қарастырылып келеді [10; 11]. Осындай дәстүрлі жалғастық төңірегінде сөз қозғау алдағы уақытта да жалғаса берері сөзсіз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қоңыратбаев Ә. Көне мәдениет жазбалары. Алматы: Қазақ университеті, 1991. 398 б.
2. Сүйіншәлиев Х. VIII-XVIII ғ. қазақ әдебиеті. Алматы: Мектеп, 1989. 278 б.
3. Хикмет жинақ: даналық сыр. Алматы: «Жалын», 1998. 656 б.
4. Базар жырау шығармалары. Алматы: Жазушы, 1986. 151 б.
5. Қарасақал Ерімбет жырлары. Қазақстан Ғылым академиясының қолжазба қоры, 487-папка, 8-дәптер.
6. Еңсегенұлы Т. Сыр бойы ақын-жыраулары. Алматы: «Білім», 2000, 241 б.
7. Бердібай Р. «Діни дастандар тағлымы». // «Заман Қазақстан», 13.08.1993.
8. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. Алматы: Атамұра, 2005, 234 б.
9. Қайнарбаев Ә. Ұлттық ғылым академиясының орталық кітапханасы 836-папка, 1-9 дәптер.
10. Petek E., Dağıstan S. “‘Divan-ı Hikmet’in Yeni Bir Nüshası-Kökşetau Nüshası’”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: Bahar 2017/43, Ankara-Türkiye. 207-233 s.
11. Petek E., Dağıstan S. “‘Divan-ı Hikmet’in Kökşetau Nüshasının Dili’”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 63 Eylül 2017, Calal-abad – Kırgızistan. 111-119 s.

REFERENCES

1. Qońyratbaev Á. Kóne mádeniet jazbalary. Almaty: Qazaq ýniversiteti, 1991, 398 b.
2. Súinsháliev H. VIII-HVIII ǵ. qazaq ádebieti. Almaty: Mektep, 1989, 278 b.
3. Hikmet jinaq: danalyq syr. Almaty: «Jalyn», 1998, 656 b.
4. Bazar jyraý shyǵarmalary. Almaty: Jazyshy, 1986, 151 b.
5. Qarasaqal Erimbet jyrlary. Qazaqstan Gylym akademiasynń qoljazba qory, 487-papka, 8-dápter.
6. Eńsegenuly T. Syr boyy aqyn-jyraýlary. Almaty: «Bilim», 2000, 241 b.
7. Berdibay R. «Dini dastandar taǵlymy». // «Zaman Qazaqstan», 13.08.1993.
8. Kelimbetov N. Ejelgi dáýir ádebieti. Almaty: Atamura, 2005, 234 b.

9. Qainarbaev Á. Ulttyq ғылым akademiasynyń ortalyq kitapphanasy 836-папка, 1-9 дәптер
10. Petek E., Dağıstan S. “Divan-ı Hikmet’in Yeni Bir Nüshası-Kökşetau Nüshası”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: Bahar 2017/43, Ankara-Türkiye. 207-233 s.
11. Petek E., Dağıstan S. “Divan-ı Hikmet’in Kökşetau Nüshasının Dili”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı: 63 Eylül 2017, Calal-abad – Kırgızistan. 111-119 s.

Özet

Bu makalede Doğu halkı tarafından eskiden beri tanınan Hoca Ahmet Yesevi'nin "Divan-ı Hikmet" isimli eseri araştırılıp alimin hayatı da incelenmiştir. Makalede ele alınan mesele çok geniş, önemli ve karmaşık olduğu için bu işi tarihi-tipolojik, karşılaştırılmalı bir biçimde ve sentez yaparak kontrol etmenin gerekliliği ele alındı. Bununla birlikte, inceleme konusu dini mesele ve Yesevi ilmi, onun hayattaki yeri olduğu için siyasi-ideolojik açıdan da kısa ve net olarak birkaç bölümde değerlendirmeler yapılmıştır. İlk bölümde ulu alimin hayatı, onun yazdığı "Divan-ı Hikmet" eseriyle karşılaştırılıp tarihi yönüyle incelendi. İkinci bölümde H.A.Yesevi'nin şiirsel eserinin sırları üzerinde durularak bilinmeyen özellikleri açıklandı. Üçüncü bölümde Hoca Ahmet Yesevi ilminin yayılma nedeni, manası, amacı, kıymeti incelenip özetlendi. Dördüncü bölümde kutsal "Divan-ı Hikmet" kitabının İslam dininin temelini oluşturan Kuran-ı Kerim kadar önemli bir miras olduğu vurgulandı.

Anahtar kelimeler: Türkistan şehri, Hoca Ahmet Yesevi öğretileri, Divan-ı Hikmet, Türk geleneği.

(Eñсегенұлы Т., Тоқболат С. Ясеви'нин Yolu ve Yarattığı Öğreti)

Аннотация

В статье обсуждаются исследования священной книги «Дивани хикмет» (Божественная мудрость) Ходжи Ахмеда Ясави, которая была хорошо известна древневосточной публике. Вопросы, исследуемые в статье, имеют важное значение в изучении истории развития тюркских языков, а из-за сложности идеи необходимо изучить эту работу в историко-типологическом, сравнительном и обобщающем аспектах. Кроме того, предмету исследования были посвящены ряд глав, чтобы ясно показать политический и идеологический путь, религиозные взгляды и учение Х.А.Ясави. Во-первых, жизнь великого мыслителя сопоставима с книгой «Дивани хикмет», а также представляет научный интерес в историческом плане. Во-вторых, раскрыты секреты и особенности поэтического творчества поэта Х.А.Ясави. В-третьих, опираясь на основы философского учения Х.А. Ясави, автором выявляется сущность, цель, ценность, жизнеспособность учения К.А.Ясави. В-четвертых, утверждается, что священная книга «Дивани Хикмет» считается вторым благородным наследием Корана.

Ключевые слова: город Туркестан, учение Х.А.Ясави, книга «Дивани Хикмет», турецкая традиция.

(Еңсегенұлы Т., Тоқболат С. Путь Ясави - это учение, которое он создал)